

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave

Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea

Anul V, nr. 1/2016

Editori

Katalin Balázs

Ioan Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2016

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Ioana HARAGA**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. **Lyudmyla TKACH**

Universitatea „Yurii Fedkovici”, Cernăuți, Ucraina

Prof. univ. dr. **Marius I. OROS**

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Editură acreditată CNCS – B

© Autorii, 2016

ISSN 2284-9270

Colectivul de redacție:

Departamentul de limbi și literaturi slave:

Lector dr. **Katalin Balázs**

Telefon: 0264/534898, int. 5591

e-mail: balazskaty@yahoo.com

Lector dr. **Ioan Herbil**

Telefon: 0264/534898, int. 5560

e-mail: ivanherbil@yahoo.com

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

CUPRINS

<i>Prefață / Preface</i>	9/11
--------------------------------	------

Lucrările Simpozionului /*Proceedings of the Symposium*

Lingvistică / Linguistics

I.YUDMYLA TKACH (Ucraina), <i>Історичні та стилістичні аспекти варіативності норм української літературної мови</i>	13
ION ROBCIUC (România), <i>Criteriile delimitării cuvintelor provenite din ucraineană în limba română</i>	26
ISTVÁN POZSGAI (Ungaria), <i>Употребление дательного самостоятельного в Зографском Евангелии</i>	36
SERHII LUCHKANIN (Ucraina), <i>Ідеологічні й політичні чинники розвитку теоретичного українського й румунського мовознавства ХХ ст.</i>	51
MACIEJ WALCZAK (Polonia), <i>Семантика определений умственного и психического состояния человека (на примере русского и польского языков)</i>	69
BOŽENA KOTUĽA (Slovakia), <i>Wpaść w euforię, popaść w depresję... polskie i słowackie czasowniki ruchu w roli metaforycznych określeń uczuć i stanów emocjonalnych</i>	78
TETIANA HUTSULIAK (Ucraina), <i>Роль семантичних і словотвірних процесів у формуванні жаргонних метафор української мови</i>	87
OXÁNA KOVÁCS (Ungaria), <i>Явна та прихована біблійна фразеологія у сучасних європейських мовах</i>	100
TATIANA KWIATKOWSKA (Polonia), <i>Некоторые аспекты семантической адаптации заимствований (на примере польского и русского языков)</i>	112
NATALIA DANILEVSKAIA, NIN VAN (Rusia), <i>Автомобильные ценности в русской и китайской картинах мира (на материале рекламных слоганов)</i>	121

W języku słowackim mówić się, że *nádej sa rozplynula* ('popełni' o stavoch, citoch), *bolest' sa pomaly vytratila, pominula, prešla, strach sa zrazu vyparil, odvaha rýchlo vyprchala, a zlosť z neho pomaly vyprchne*.

Przeprowadzona analiza polskich i słowackich związków wyrazowych pozwala stwierdzić, że w języku polskim i słowackim RUCH stanowi źródło metaforycznych określeń uczuć i stanów emocjonalnych. W obu pokrewnych zachodniosłowiańskich językach obserwujemy podobne, a niekiedy wręcz tożsame, konstrukcje metaforyczne. Możemy przypuszczać, że bliskość terytorialna sprzyjała kontaktom i wpływała na porównywalne doświadczenia historyczne i kulturowe. Dalsze badania polskich i słowackich czasowników ruchu może ukazać bogactwo występujących w obu językach metaforycznych nazw uczuć i stanów emocjonalnych, dla których ruch, a więc czasowniki ruchu były inspiracją.

Literatura:

1. Awdiejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Kraków, 1987.
2. Data K., *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?* [w:] [w;] *Język a Kultura*, tom 14, Wrocław, 2000, s. 245-252.
3. Filar D., „*Piastunka snów i marzeń*” – miłość w „*narracji o marzeniu*”, [w:] *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, Lublin, 2013, s. 171-182.
4. Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin, 1994.
5. Jordanska L., *Próba leksykograficznego opisu znaczeń grup rosyjskich słów oznaczających uczucia*, przeł. J. Wajszczuk, [w:] *Semantyka i słownik*, pod red. A. Wierzbickiej, Wrocław, 1972, s. 105-123.
6. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková, Bratislava, 1997.
7. Lakoff G. – Johnson M., *Metafory w naszym życiu*. Przełożył i wstępem opatrzył Tomasz P. Krzeszowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa, 2010.
8. Lakoff G., *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne*. Co kategorie mówią nam o umyśle, Kraków, 2011.
9. Mądrycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa, 1977.
10. Nowakowska-Kempna I., *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa, 1995.
11. Pajdzińska A., *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartnińskiego, Lublin, 1990, s. 87-107.
12. *Polsko-slovenský frazeologický slovník*. Red. F. Buffa, Prešov, 1998.
13. Puzyńska J., *Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim*, [w:] *Język a Kultura*, tom 14, Wrocław, 2000, s. 9-24.
14. Reykowski J., *Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość*, Warszawa, 1992.
15. *Slovník slovenského jazyka*. Red. S. Peciar, Bratislava, 1959.
16. *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczaka, Warszawa, 2002.
17. Wierzbicka A., *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa, 1971.

РОЛЬ СЕМАНТИЧНИХ І СЛОВОТВІРНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ ЖАРГОННИХ МЕТАФОР УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тетяна Гуцуляк

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, Україна

t.gutsuliak@gmail.com

Abstract. *The Role of Semantic and Derivational Processes in Ukrainian Language Slang Metaphors Formation. The article describes metaphorical processes of Ukrainian language slang vocabulary. The role of metaphor in expanding the semantic structure of Ukrainian commonly vocabulary and in the derivation process that leads to structural word metaphors are reviewed. Lexical metaphor in slang speaking process serves primarily as the characteristically, emotionally expressive and evaluative functions. In the word formation process metaphor appears as a motivational basis of new slang words. In the Ukrainian language slang metaphors often find connection with the Russian language, as they reflect the same semantic mechanisms rethinking.*

Keywords: *slang metaphor, expressive metaphor, derivational metaphor, figurative derivation, metaphorical motivation.*

Лексико-фразеологічна система соціолектів української мови – це своєрідна група переважно образно-експресивних мовних одиниць, яка відповідає до наявних у певній субкультурі ціннісних орієнтирів по-особливому інтерпретує елементи дійсності. Жаргонний словник української мови, за словами Л. Ставицької, рясніє метафорами, порівняннями та іншими образними структурами [15: 12].

Метафоричні експресивні одиниці, за спостереженнями українських та зарубіжних мовознавців (О. Горбача, Л. Ставицької, Л. Масенко, Р. Розіної та ін.), становлять значну частину, а саме третину, жаргонної лексики. Це в певній спосіб, на думку Л. Масенко, навіть зближує жаргонне мовлення з повсякденною мовою. Такі міркування дослідниці опираються на погляди латвійського мовознавця О. Есперсена про подібність мови поезії і сленгу: „Це смілива гра, де нове виникає там, де фактично немає потреби в новому і де нові вирази поряд зі старими виконують функцію емоційного урізноманітнення” [10: 89].

Семантична структура жаргонної лексики, а саме її конотативний діалект, подекуди й зовнішня форма, відображають сміхову першооснову таких слів, мовну гру, до якої вдаються носії певної соціальної групи. Образно-семантичні, емоційно-експресивні особливості жаргонізмів відображають, за словами Л. Ставицької, „естетичну домінанту української субкультури” й „у дивовижний спосіб акумулюють сміхову культуру як туди” [15: 12, 14].

Важлива роль метафори як когнітивно-мовної одиниці у формуванні жаргонних лексичних підсистем багатьох слов'янських (української, російської, польської та ін.) і неслов'янських мов спонукає дослідників до виокремлення *жаргонної метафори* як окремого типу [3; 16]. Аналізуючи соціолектну метафоричну систему російської мови, Л. Балашова використовує поняття *соціолектне значення* й *соціолектна метафора* [2]. Польський мовознавець Густав М. Акартель розглядає метафоричні процеси формування жаргонного словника в межах семантичної деривації й пропонує замість терміна неосемантизми використовувати поняття *квасисемантизми* для розмежування й позначення семантичних процесів, що відбуваються на одному рівні загальнонаціональної мови і на різних (літературна мова / соціолект) [1: 106].

У жаргонному мовленні метафора зумовлена, з одного боку, загально-мовними семантичними й словотвірними процесами, а з іншого – комунікативними потребами носіїв певної субкультури. Жаргонні метафоричні номінації в різних соціолектах мають своє функціональне навантаження й комунікативну потужність. Попри те їхніми спільними ознаками є експресивність, тяжіння до негативної оцінки, оригінальність (незвичність) асоціативно-образних зв'язків між реаліями дійсності, „спрошене” зіставлення, що, на думку Л. Ставицької та Р. Розіної, пов'язане зі зниженням статусу того, про що йдеться [13; 15].

Становлення жаргонного лексику зумовлене й історичними умовами розвитку української мови. Розмовне повсякденне мовлення різних соціальних груп міського населення, за спостереженнями мовознавців (Р. Смаль-Стоцького, В. Чапленка, Ю. Шевельова, Л. Масенко, Л. Ставицької), тривалий час перебувало й досі перебуває під домінантним впливом російської мови. „Міський сленг, – за словами Ю. Шевельова, – належить до найактивніших прошарків сучасних мов і має найвищі шанси вижити ... брак цього шару в сучасній мові ставить під сумнів майбутнє цієї мови” [19: 328]. Ще в ХІХ столітті, як вважав учений, українська мова мала різні арго й сленг, правда, не міського типу. Однак і в той час, за словами Л. Ставицької, простежуємо вплив на бурсацько-семінарський жаргон російської мови, яка панувала в системі навчання і виховання [14: 134].

„У сучасній Україні, – як зазначає Ю. Шевельов, – власні українські арго відмерли, а інновації в сленгу позичаються майже автоматично з російської мови. Наприклад, в'язничний жаргон... типowo „всесоюзний”. Про небезпеку цього явища для самостійного розвитку ... неросійських мов СРСР немає потреби говорити. Жаргони й сленг є і віддавна були тим ґрунтом, звідки приходять живучі соки до даної мови, фунтом, де безперешкодно точиться життя” [17: 357-358].

Варто зазначити, що в наш час формування соціолектів відбувається в дещо схожих умовах до тих, про які говорив Ю. Шевельов. Специфіка постколоніальної ситуації України, за словами Л. Масенко, полягає в тому, що

...в умовах атмосфери українських міст зруйнували природну взаємодію
...в різних її інтегративних формах української мови. Використання ро-
...в як засобу неформального спілкування блокує процеси утворення
...форм усного міського мовлення на базі своєї мови, замінюючи їх
...що, що призводить до появи й поширення мішаних українсько-
...відносин рідковживаних форм мовлення, так званого суржику [9: 59]. Відповідно це
...з мови П. Сивицької спостерегти, що у професійного філолога і пере-
...мови частіше складається уявлення про суто російський характер
...мови слововживання, неконкурентоспроможність української мови в
...стилістично знижених сферах комунікації, нездатність продуку-
...сучасні іронічні стилі спілкування [15: 15]. Проте дослідниця виокрем-
...якову особливість сучасного українського сленгу, як його формування
...групи швидкоживаної лексики, у тому числі з національно-культурним
...ментом, чи застарілої, чи питомої розмовної або рідковживаної, ді-
...томою тощо [15: 17]. Зміни, пов'язані з функціонуванням молодіжного
...фіксує й П. Грабовий, виокремлюючи зміну кордонів вживання
...їх поширеність на надрегіональному рівні, частотніше вико-
...виступає номінативних засобів власне української мови [5: 5].

Наступна частка метафоричних номінацій у різних соціолектах української
...також виявляє спільні зв'язки з російською жаргонною лексикою.
...формування жаргонних метафор української мови відображає
...універсальні семантико-когнітивні механізми розвитку словникового складу,
...які властиві для багатьох слов'янських мов, й відбувається в межах відомих,
...визначених у лексико-семантичній системі метафоричних моделей. Схо-
...вими її джерела метафоризації, зокрема, Л. Балашова робить висновок, що
...метафорична система соціолектів російської мови в цьому плані суттєво не
...відрізняється від загальномовної системи [2: 413].

Важливу роль метафори як когнітивного процесу і як семантичного меха-
...нізму розвитку жаргонного словника вбачаємо в таких основних аспектах.

По-перше, як було зазначено раніше, метафора слугує засобом по-
...творення лексико-фразеологічних одиниць різних соціолектів внаслідок
...семантичних процесів, пов'язаних із переосмисленням лексичних одиниць
...різних тематичних груп, закріплених у літературній мові. У цьому випадку
...моємо справу з *лексичною метафорою*, яка в мовленні окремих соціальних
...групувань виконує не стільки номінативну, як характеризувальну, емо-
...ційно-оцінну та експресивну функції.

По-друге, метафоричне переосмислення може виступати мотиваційною
...силою в процесах деривації, що призводить до появи словотвірних метафор.
...Цим терміном послуговуємося слідом за російським мовознавцем С. Ко-
...нищом і розглядаємо *словотвірні метафори* як такі похідні одиниці, пере-
...осміщені значення яких виникло внаслідок зміни морфологічної структури
...слова, тобто в словотвірному акті через метафоричне переосмислення в
...похідному слові прямого значення твірного [7: 6].

Розглянемо кожен із цих аспектів детальніше.

I. Лексичні метафори, проаналізовані на базі словників П. Станіщак „Український жаргон. Словник” (УЖ) й Т. Кондратюк „Словник сучасної української сленгу” (ССУС), становлять розгорнуту систему образних номінацій, які пов’язані насамперед з понятійною сферою „Людина” й ґрунтуються на асоціативно-образному переосмисленні лексики таких тематичних груп: ‘назви конкретних фізичних (господарських) дій, процесів’, ‘назви тваринного світу’, ‘назви побутових предметів’ та ін. Наприклад: *вишивати* – прогулюватися, привертаючи до себе увагу (молодіжний жаргон) (УЖ: 84); *кузут* – провінціал (молодіжний жаргон) (УЖ: 192); *цвіркун* – людина, яка говорить дурниці (молодіжний жаргон) (УЖ: 359); *вареник* – пілотка (з армійського жаргону, мови військових) (УЖ: 76); *друшляк* – домра (з мови музикантів); *друшляки пускати* – говорити дурниці (молодіжний жаргон) (УЖ: 130).

Загалом у процеси метафоризації залучено загальноживану лексику української мови, що в свою чергу відображає умови формування соціолектів, які, за словами Ю. Шевельова, здебільшого постають на основі літературної мови, як добудова до неї, мають конкретно-образний характер, частіше й легше від територіальних діалектизмів засвоюються літературною мовою, де „вони нерідко правлять за засіб відсвіження і конкретизації” [18: 76].

Значною за обсягом є група жаргонних метафоричних одиниць, сформованих на базі загальноживаної дієслівної лексики, що позначає ‘*конкретні фізичні (господарські) дії, процеси*’. Семантичного переосмислення зазнають лексеми типу *валити, гасити, гребти, грузити, доїти, колоти, косити, котити, лупити, мазати, паяти, різати, рубати, садити, шити* та ін., що первинно позначають процесуальні ознаки, пов’язані з побутовим життям чи здійсненням господарської діяльності. Наведені лексичні одиниці належать до спільнослов’янського мовного фонду й слугують джерелом формування жаргонних метафор і української, і російської мов.

Специфікою жаргонного мовлення є те, що в процес метафоризації найчастіше залучають похідні префіксальні деривати, утворені за допомогою стандартних, закріплених в українському словотворенні префіксів: *в-* (*впаяти, влупити, вмазати*); *ви-* (*випаяти, вирубати*); *за-* (*загребти, завалити, зав’язати*); *на-* (*нагріти, наколоти, накотити*); *по-* (*погасити, поламати, посадити*); *роз-* (*розколоти, розбити*) та ін. Префіксальні утворення порівняно з твірними безпрефіксними дієсловами наділені більшою потужністю надавати жаргонному мовленню експресивного забарвлення.

Особливістю наведених префіксальних похідних одиниць є те, що окремі з них з’явилися не внаслідок семантичного переосмислення чи експресивного вживання, а в результаті словотвірних процесів у жаргонному мовленні чи калькування. Дієслівні утворення *вгаситися* – мол. Напитися спиртних напоїв; сп’яніти; *вгашений* – мол. У стані алкогольного сп’яніння; п’яний

11-ї УК), *погребти* – мол. Пти (УЖ: 264) не засвідчені „Словником української мови” в 11-ти томах (СУМ), хоча деривати з іншими префіксами виражені, наприклад: *згасити, погасити; догребти, нагребти, погребти*. Наведені жаргонні одиниці *вгаситися (вгашений), погребти* належать до *словотвірних метафор* чи, за типологією В. Гака, до *часткових метафор*, коли „творення нового значення пов’язане з морфологічними змінами слова, додаванням афіксів до основи, яку використовують переносно” [14: 14].

Не засвідчені в загальноживаній українській мові, а відповідно й у СУМ лексеми *відмазати, вкурити*, які є кальками російських жаргонних одиниць *отмазать, вкурить*, закріплених у „Большом словаре русского жаргона” (БСРЖ), і які зберігають спільні з ними значення: *відмазати* – крим., виправдати когось, зняти звинувачення з когось; підтримати когось, вкурити, часто за допомогою грошей (УЖ: 86); *вкурити* – мол. Зрозуміти, вловити щось (УЖ: 91).

Функціонування дієслівної метафоричної лексики, що розвинулася на основі слів, пов’язаних з ‘конкретними фізичними (господарськими) процесами’, засвідчене в мовленні носіїв різних соціальних груп. Найкраще простежуємо перехід лексичних одиниць із кримінального до повсякденного жаргону й до жаргонізованої розмовної мови. Цей процес, на думку П. Ставицької, є одним із основних джерел формування жаргонного значення і „супроводжується частковою або повною втратою «серйозних» кримінально-тюремних соціосем ..., що автоматично надає дискурсові, в якому вживається відповідне слово, жартівливої або іронічної експресії” [14: 179].

Найчастіше використання жаргонних метафор пов’язане з такою поведінкою сферою, як „Стосунки між членами певних соціальних груп (ставлення до інших членів суспільства, до прийнятих норм поведінки та ін.)”. Образно-метафоричне позначення в кримінальному жаргоні отримують різні злочинні дії:

Відмазати: *вмазати* – 3. мол., жрм., крим. Ударити (УЖ: 92); *гасити* – крим. Побити когось (УЖ: 102); *засадити* – крим. 5. Сильно вдарити когось (УЖ: 151). У молодіжному соціолекті для позначення цього процесу використовують лексеми: *вирубати* – 2. мол. Уводити когось у стан шоку сильним ударом; збивати з ніг (УЖ: 82); *погасити* – мол. Побити когось (УЖ: 263);

Вбивство: *валити (завалити)* – 1. крим. Убивати, різати когось (УЖ: 75); *вбитити, пришити* – вбити когось (УЖ: 265; 268).

Цікаві: *вимагати* – 1. крим. Вимагати у когось щось; вимагати і брати хабарі (УЖ: 125); *замести* – 1. крим. Забрати речі (УЖ: 147);

одірвати – 1. крим. Украсти. 2. крим., жрм. Рогодобути, дістати (шир. дефіцитний товар) (УЖ: 242); *розколоти* – 1. крим, мідл., жрм. Добитися потрібних свідчень; примусити когось зізнатися в чомусь (як правило, в скоєнні злочину) (УЖ: 228).

Ув'язнення злочинців позначають такі жаргонні метафори: *впаяти* крим. Засудити на певний строк позбавлення волі (УЖ: 94); *гребти* (*загребти*) – 2. крим. Арештовувати, затримувати (УЖ: 111; 142); *замести* 2. крим. Арештувати, затримати когось (УЖ: 147).

Метафори на позначення негативної соціальної поведінки – пияцтва, живання наркотичних речовин трапляються частіше в молодіжних соціолектах, подекуди виявляють спільні зв'язки з кримінальним жаргоном: *засадити* – крим. 1. жрм. Випити спиртного (УЖ: 151); *влупити* – 2. мол. Випити алкогольного напою (УЖ: 91); *вмазати* – 1. мол. Випити спиртного напою. 2. нарк., мол. Уколоти наркотик (УЖ: 92); *накотити* – мол. Випити спиртного (УЖ: 231); *осідлати* – жрм. Випити спиртний напій (УЖ: 244); *підігрити* – мол. 1. Пригостити когось алкоголем (УЖ: 257); *посадити* – мол. Привчити когось до живання наркотиків (УЖ: 271).

Лексика на позначення '*конкретних фізичних (господарських) дії, процесів*' слугує джерелом метафоричних утворень для позначення особливостей спілкування, мовлення в молодіжному середовищі: *втирати* – мол. Пояснювати, доводити комусь щось (УЖ: 96); *заливати* – 1. жрм., мол. Брехати, говорити неправду (УЖ: 146); *нагрузити* – 1. мол. Збрехати, обдурити когось (УЖ: 228); *обламати* – 1. мол. Переконати когось у недоцільності виконання певних дій, вчинків (УЖ: 240).

У мовленні музикантів використання названої метафоричної моделі призводить до появи номінацій, що позначають гру на музичних інструментах: *валити* – 7. муз. Голосно грати важку музику (УЖ: 75); *вигрібати* (*вигребти*) – муз. Грати швидкий пасаж, не збиваючись із ритму (УЖ: 80); *висікати*, *вирізати* – 1. мол. Дуже добре грати на гітарі (УЖ: 82-83); *вишивати* – 3. муз. Грати швидкий пасаж, не збиваючись із ритму (УЖ: 84). Наведені приклади відображають формування жаргонних метафор на українському мовному ґрунті й не виявляють спільних семантичних зв'язків зі словами російської мови.

Особливістю метафоричних одиниць соціолектів є те, що не для всіх жаргонних метафор можна встановити чіткі мотивовані асоціативно-образні зв'язки. Часто пояснити вибір номінативного засобу для позначення певного поняття, враховуючи подібність між елементами дійсності, майже не можливо. Порівняймо: *вигрібати* (*вигребти*) – муз. Грати швидкий пасаж, не збиваючись із ритму (УЖ: 80) – це так само, як *вигрібати* – 'гребучи веслами або руками, вишпівати куди-небудь' (СУМ, I: 379). Проте для цілої низки жаргонних слів провести такі асоціативні та семантичні зв'язки дуже складно. Наприклад: *влупити* – 'обдурити' (УЖ: 91), *вмазати* – 'випити спиртного напою' (УЖ: 92), *впаяти* – 'засудити на певний строк позбавлення

випли (УЖ: 94), *зрети* – ‘хвилювати’ (УЖ: 111), *напріти* – ‘обдурити когось’ (УЖ: 228), *підкріти* – ‘позичити комусь грошей’ (УЖ: 257), *наколювати* – ‘вдарювати когось’ (УЖ: 231), *погасити* – ‘побити когось’ (УЖ: 263). Такі одиниці належать до експресивних метафор, які виникають не на основі семантичних зв’язків (як наслідку певних когнітивних процесів у мові), а на базі асоціативних та конотативних ознак слова. Відомі слова ввідомі слів у зовсім іншому „довільно наданому значенні” Шенелон вважав прикметною ознакою мови арго [18: 78].

II Розглянемо ще один аспект використання метафори як когнітивно-лексичного способу в жаргонному мовленні. Це її роль у процесах деривації. Лексикознавця звертає увагу на активне творення іменникових слів-образів словотвірного характеру, що актуалізують образний потенціал внутрішньої форми початкового дієслова (*витій* – горобець (від *витати* – носитися в повітрі); *сидячка* – стілець; *посуха* – сіль та ін.). Лексеми такого типу вживаються в ліричному арго, у бурсацькому, кримінальному та інших контекстах [14: 133; 186].

У процесах деривації метафора постає як мотиваційна база при творенні нових слів і бере участь не тільки в реалізації „семантичних потенцій мови, але й допомагає заповнити лексичні лакуни” [12]. Творення похідних одиниць внаслідок метафоричної мотивації полягає в тому, що „семантичні відношення, – за словами російського дослідника І. Ширшова, – між твірним словом і похідним ґрунтуються на подібності” [20]. О. Земська розглядає поняття *образної мотивації* й зазначає, що образне значення похідного слова виникає на основі прямого значення твірного [6]. „Специфікою *метафоричної мотивації*, – на думку В. Лопатіна, – є те, що переносне значення (і смисл) з’являється в деяких основах тільки на рівні мотивованого слова, тільки в його словотвірній структурі”, до того ж метафоричне значення стає домінуючим значенням таких слів, унаслідок чого лише воно і відображене в словникових тлумаченнях [8: 267]. Узагальнюючи попередні здобутки українських мовознавців, С. Козинець виокремлює *словотвірні метафори* як такі похідні утворення, переносне значення яких виникає в результаті зміни морфологічної структури слова, тобто в словотвірному акті. Вони з’являються тільки в тих випадках, коли в похідному слові метафорично перенесено пряме значення твірного [7: 6].

Творення похідних одиниць такого типу (а це найчастіше дієслова, рідше іменники та прикметники) властиве й для українських, і для російських соціолектів та загалом відображає загальномовну словотвірну особливість, яка реалізується в різних сферах: у розмовному мовленні (у тому числі й діалектному), у мові публіцистики й ЗМІ, в художньому мовленні та ін. Подекуди метафорично (чи ширше образно) мотивовані жаргонні похідні номінації української мови пов’язані з такими ж одиницями російської мови, однак простежуємо тенденцію до словотвірних процесів на власне українському мовному ґрунті.

Випищення нових лексичних одиниць, як свідчать матеріали українських жаргонних словників, найчастіше відбувається в молодіжному мовленні. Похідні образні деривати виражені дієсловами, рідше прикметниками, що сформувалися на базі іменників. Семантичним підґрунтям їх появи виступає особливий тип значення, що виникає внаслідок порівняння, тобто компаративне дериваційне значення. К. Огольцева розглядає образне значення похідних слів як синонім до поняття компаративне значення і вважає, що „ядерним компонентом будь-якої компаративної конструкції є образ субстанція” [11].

Жаргонні словотвірні метафори української мови здебільшого починають поведінку людини, її стан, а також ознаки зовнішнього вигляду і образними експресивними номінаціями таких понять, що вже закріпили в мові нейтральні назви. Наприклад, дієслівні образні деривати представлені такими одиницями: *батрачити* (← батрак) – тяжко працювати (ССУС: 54); *бичитися* (← бик) – *арм.* Протистояти (звичайно про поведінку молодого солдата) (УЖ: 55); *ішачити* (← ішак) – *крим., жрм.* Тяжко працювати (УЖ: 161); *козлити* (← козел) – 1. *мол.* Принижувати когось, насміхатися з когось. 2. *байк.* Піднімати переднє колесо мотоцикла, демонструючи віртуозність їзди (УЖ: 180); *свинячити* (← свиня) – смітити (ССУС: 270). Мотиваційні відношення між твірними і похідними словами відображають зіставлення поведінки людини, виконуваних нею дій із суб'єктами (особами чи істотами) – виконавцями інших дій, які за певними ознаками виявляють подібність до номінованих процесуальних ознак. Тобто, *батрачити* – працювати так тяжко, як *батрак*; *свинячити* – смітити, поводитися неохайно, як *свиня*.

Прикметникові образні деривати позначають зовнішній вигляд людини через порівняльний зв'язок з такими об'єктами, що своїм розміром чи формою схожі до позначуваних ознак: *бацилистий* (← бацила) – *втік.* Худий, виснажений чоловік (УЖ: 50) (такий, як *бацила*); *яйцеголовий* (← яйце, голова) – *мол.* Те саме, що бритоголовий (УЖ: 385) (голова вибрита, гладка, як *яйце*) та ін.

Іменникові образні лексеми в жаргонному мовленні частіше виникають внаслідок семантичної деривації (наприклад: *метелик* у мовленні працівників видавництва – приклеєний у кінці книги листок з поміченими помилками (УЖ: 217); *півень* – *мол.* Панківська зачіска (УЖ: 256) та інші). Творення нових слів на основі метафоричної (образної) мотивації відображають похідні на позначення приміщень, де скупчено багато людей, або ж угруповань людей: *жабник* (← жаба) – гуртожиток (ССУС: 124); *зайчатник* (← зайчата) – тролейбус (ССУС: 135); *козлятник* (← козлята) – погана компанія (ССУС: 165); *лягушатник* (← (рос.) лягушата) – камера попереднього ув'язнення (ССУС: 184); *свинюшник* (← свиня) – неохайне місце (ССУС: 270). Мотиваційні зв'язки ґрунтуються на порівнянні осіб із

Тваринками тваринного світу, й інші тварини слугує твірною базою в процесі словотворення.

Надзвичайно поширеними є дієслова, прикметники, іменники – сформовані на базі української мови, окрім лексем *бичитися*, *козлити*, *випити*, *випити*, які виявляють зв'язки з російською жаргонною мовою і зафіксовані в „Большом словаре русского жаргона” (БСРЖ) або в „Словаре современного жаргона преступного мира” (ССЖ).

Найочевнішими метафоризації послужили зооніми, у тому числі назва тварини (бачила, бик, жаба, заєць, ішак, козел, свиня); назви осіб за професійною ознакою (батрак), артефакти (яйце).

Особливістю жаргонних дериваційних процесів є те, що образні новотвори можуть виникати й на базі переносних жаргонних значень твірних слів. *випити* – ‘мол. Перетворюватись на примітивну, недалеку людину; випити’ походить від *бик* – 2. мол. Примітивна, обмежена людина, мешканець села (УЖ: 54-55); *грачувати* – ‘авто, мол. Заробляти гроші, працювати пасажирів на власному автотранспорті’ походить від *грак* – 1. мол. жрм. Приватний таксист (УЖ: 110); *нулити* – ‘принижувати, принижувати чийсь можливості або здібності’ від *нуль* – ‘нічого’ і *нуль* – значення людина (ССУС: 212-213); *синячити (насинячитися)* – ‘мол. Пити пиячити; пиячити’ походить від *синяк* – 1. мол. Алкоголік, п'яниця (УЖ: 299); *засухарений* – ‘мол. Про людину, яка перебуває у пригніченому стані через неможливість дістати спиртне, наркотики’. На думку Л. Стависького, ця лексема походить від тюремного слова *засуха* – ‘відсутність спиртного, наркотиків; пригнічений, сумний’ (УЖ: 151).

Сторонні мотиваційні зв'язки можуть бути сформовані й на базі фразеологічних одиниць, а саме на основі одного з компонентів сталого вислову, який у жаргонному мовленні функціонує як окрема лексична одиниця з метафоричним змістом. Наприклад, дієслова *лапшати* – прибріхувати, говорити недостовірну інформацію (ССУС: 179); обманювати когось; брехати (УЖ: 200) і *лапшити* – крим. нехвальн. Обманювати когось (УЖ: 200) зберігають структурно-семантичні зв'язки з фразеологізмом *впасти лапшу* – ‘прибріхувати’ і з жаргонним словом *лапша* – нісенітниця, обман (ССУС: 179; УЖ: 200). Лексема *морозити* – дратувати, сорити когось дурною поведінкою, розмовами; набридати (ССУС: 197); *пачкати дурниці* (УЖ: 469) пов'язана із жаргонним фразеологізмом *впасти на мороз* – зробити демонстративно байдужий вигляд; вдавати, що нічого не чути ти не бачиш (ССУС: 197); *упасти на мороз* – удавати з себе нещастючого; не почути того, чого не хочеш чути; закохатися (УЖ: 222) та *впасти на мороз* – напускна, демонстративна байдужість (УЖ: 197). Зневажливу лексему *скоптитися* – померти (ССУС: 275); *впасти на мороз*; померти (УЖ: 301) утворено на базі *копито* – ‘нога’, що входить до складу згрубілих сталих висловів *відкинути копита*, *протягнути копита*, *брикнутись з копит* – померти (ССУС: 168); з *копит зійти* – мол.

1. Стати шакабним. 2. Відкритися через сильне алкогольне сп'яніння. 3. Поводити себе як божевільний (УЖ: 184). Наведені фразеологізми сформувалися за аналогією до загальноновживаних сполук **витягти (протягнути, випростати) ноги** – померти (ФСУМ, I: 110). Із семантикою закріплених в українській мові фразеологізмів **аж піна з рота (на губах) скаче (летить, виступає)** – дуже сильно, у великій мірі; **з піною в роті (біля рота, на губах)** – гаряче, з великим запалом (ФСУМ, II: 641) пов'язаний образний жаргонний дериват **пінитися** – 1. Хвилюватися, метушитись. 2. Обурюватися (ССУС: 236). Лексема **пінитися** належить до загальноновживаних одиниць української мови й засвідчена з переносним значенням 'дуже сердитися; кричати з піною біля рота' у „Словнику української мови” (СУМ, VI: 636).

Образні деривати жаргонного мовлення засвідчують ще один особливий тип мотиваційних відношень між твірними й похідними одиницями, коли образно-метафоричне значення похідних утворень ґрунтується на закріплених за твірними словами асоціаціях, які є стійкими і відомі всім носіям мови або ж з'явилися в певній соціальній групі. У молодіжному соціолекті зафіксовано деривати: **скомунячити** (← **комуняка**) – мол. Украсти щось (УЖ: 301), (ССУС: 275); **спіонерити** (← **піонер**) – жрм., жарт. Украсти щось (УЖ: 308-309); безкоштовно взяти щось або стягнути (ССУС: 278), семантична структура яких передає неприхильне ставлення до керівної верхівки радянського суспільства – комуністів і їхніх „послідовників” – піонерів та містить негативну оцінку здійснюваної ними діяльності. Соціосема зневажливе ставлення до комуністів, закріпилася й за жаргонним словом **комуняка** – жрм., зневажл. Комуніст; прибічник комуністичної ідеї (УЖ: 183). Лексема **спіонерити** пов'язана з таким самим дериватом російської мови, який засвідчений у БСРЖ.

З-поміж жаргонних лексичних одиниць з образною словотвірною мотивацією фіксуємо й **експресивні похідні утворення**, тобто такі, що не мають зрозумілої чіткої мотивувальної ознаки за подібністю між твірним і похідним. Т. Матвеева кваліфікує такі одиниці як слова з парадоксальною внутрішньою формою: парадокс, який виникає при зіставленні лексичних значень твірного і похідного, довго не зникає через відсутність мотивувальної ознаки [10: 119]. Похідні з експресивною мотивацією С. Козинець не зараховує до словотвірних метафор, тому що вони зберегли тільки формальний зв'язок з твірним словом і не пов'язані з ним семантично [7: 9]. Проте вважаємо, що творення образних експресивних назв здійснюється за тими ж таки моделями, за якими творяться словотвірні метафори, джерелом образних зв'язків слугують однакові лексико-семантичні групи слів (артефакти, зооніми, назви осіб за соціально-професійною ознакою та ін.), а невмотивований вибір твірної бази відображає головну специфіку формування словника соціолектів – мовну гру, сміхову першооснову. Тому деривати такого типу є невід'ємною частиною жаргонного мовлення і творяться за зразком словотвірних метафор. Наприклад: **видрючуватися (видрючитися)** (← **дрюк**) –

зв'язки з українською мовою, викинуто; пам'ятися приєднати до себе увагу (УЖ: 80-82); **обдурити** (о **шмур**) – *мол.* 1. Обдурити когось (УЖ: 89); **заморячити** (о **морик**) – *мол.* Змусити когось до певних дій (УЖ: 148); **ковбасити** (о **шмбас**) – 1. *мол., жерм.* Бити когось. 2. *мол.* Веселити публіку (про диск-**жова**) – 1. *мол.* Пити спиртні напої (УЖ: 178-179); **мармулядити** (о **мармулиди**) – *нарк.* Стан наркотичної ейфорії (УЖ: 212) та ін. Спільні зв'язки з російською мовою засвідчують лише похідні **видрючу-**
вати, а **ковбасити**.

І саме шпідки творенню й вживанню експресивних дериватів носії соціолекту в оригінальний спосіб позначають елементи дійсності й реалізують функції певної комунікативної мети, а саме бажання висловитися незвично, привертати увагу, виокремитися з-поміж інших.

Отже, в жаргонному мовленні метафора є невід'ємною одиницею когнітивно-мисльного освоєння навколишнього світу. Це важливий засіб створення мисленої картини певного соціолекту. В українській мові жаргонні метафори часто виявляють спільні зв'язки з російською мовою як базою, від якої було почерпнуто лексичні ресурси, перейнято інноваційні мовні процеси. Закріплення таких одиниць пов'язане з тим, що вони відтворюють функції для багатьох слов'янських мов семантичні механізми переосмислення мовно-новживаної лексики й відображають питомі метафоричні моделі формування образного, експресивного змісту.

У формуванні жаргонної лексики української мови метафора виступає інноваційною базою у словотвірних процесах, результатом яких є образні експресивні похідні одиниці – дієслова, прикметники, іменники, утворені переважним чином на базі іменникової лексики та слів інших частин мови, а також на основі фразеологічних одиниць, властивих мовленню певних соціальних груп. Випадковою жаргонних метафор і тих, що з'явилися внаслідок семантичних процесів, і тих, які є результатом образної деривації, є їх експресивний характер. Подекуди це не дає змоги пояснити причини метафоричного функціонування різних понять, що лягло в основу появи нової семантики чи появи слова в певному соціолекті. Така особливість засвідчує ключову роль мовної гри у формуванні жаргонного мовлення.

Література

1. Акартель Г., *Отзоонимическая номинация лиц по возрасту и социальной роли (на материале русского и польского социолектов)* / Густав Михал Акартель // Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea, Anul II, nr. 1/2013 / Editori Katalin Balázs, Ioan Herbil, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013, p. 105-116.
2. Балашова Л. В., *Русская метафорическая система в развитии: XI-XXI вв.* / Л. В. Балашова, М., Рукописные памятники Древней Руси: Знак, 2014, 632 с.
3. Балаян Э. В., *Роль метафоры в формировании языковой картины мира: На материале современного молодежного жаргона*, Дис. ... канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 „Русский язык” / Э. В. Балаян, Саратов, 2006, 221 с.

4. Гук В. Г., *Метафори: універсальное и специфическое* / В. Г. Гук, [и] Метафора в языке и тексте, М.: Наука, 1988, с. 11-26.
5. Грабовий П. М., *Когнітивні параметри українського молодіжного сленгу* / Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 „Українська мова” / П. М. Грабовий, К., 2010, 18 с.
6. Земская Е. А., *Словообразование как деятельность* / Е. А. Земская, М., 1997, 212 с.
7. Козинец С. Б., *Словообразовательная метафора в русском языке*, Автореф. дис. ... доктора филол. наук: спец. 10. 02. 01 „Русский язык” / С. Б. Козинец, М., 2009, 65 с.
8. Лопатин В. В., *Метафорическая мотивация в русском словообразовании* [и] Лопатин В. В., *Многогранное русское слово: Избранные статьи по русскому языку* / В. В. Лопатин / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, М.: „Издательский центр «Азбуковник», 2007, с. 267-272.
9. Масенко Л. Т., *Нариси з соціолінгвістики* / Лариса Масенко, К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2010, 243 с.
10. Матвеева Т., *Парадоксальная внутренняя форма как средство экспрессивности (на материале диалектных глаголов)* / Т. Матвеева // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования, Вып. VIII, Новосибирск, 1979, с. 117-129.
11. Огольцева Е. В., *Образный потенциал словообразовательной системы современного русского языка: отсубстантивное словообразование*, Дис. ... доктора филол. наук: спец. 10. 02. 01 „Русский язык” / Е. В. Огольцева, М., 2007, 491 с., Электронный режим доступа <http://www.dissercat.com>.
12. Полянина Е. В., *Метафорические процессы в словообразовании: на материале производных глаголов с образной мотивацией*, Дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. В. Полянина, Саратов, 2006, 197 с., Электронный режим доступа <http://www.dissercat.com>.
13. Розина Р. И., *Семантические процессы при образовании жаргона* [и] Ермакова О. П., Земская Е. А., Розина Р. И., *Слова, с которыми мы все встречались: Толковый словарь русского общего жаргона* / Под общим руководством Р. И. Розиной, М.: Азбуковник, 1999, с. XXVIII-XXV.
14. Ставицька Л. О., *Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови* / Л. О. Ставицька, К.: Критика, 2005, 464 с.
15. Ставицька Л. О., *Українська мова без прикрас* [и] Ставицька Леся, *Український жаргон. Словник*, К.: Критика, 2005, с. 9-18.
16. Тошович Б., *Структура глагольной метафоры* / Б. Тошович // Stylistyka. VII., Opole, 1998, s. 221-251.
17. Шевельов Ю., *Двомовність і вульгаризми* [и] Шевельов Ю., *Вибрані праці: У 2 кн. Кн. I. Мовознавство* / Упоряд. Л. Масенко, К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 349-359.
18. Шевельов Ю., *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії* / Юрій Шевельов, К.: Темпора, 2012, 664 с.
19. Шевельов Ю., *Так нас навчали правильних проізношень* [и] Шевельов Ю., *Вибрані праці: У 2 кн. Кн. I. Мовознавство* / Упоряд. Л. Масенко, К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 280-333.

- Ширшов И. А., *Гипотеза о количественности мотивированности* / И. А. Ширшов // Филологические науки, 1995, № 1, с. 41-55.

Словники

- ИРФ Мокшенок В. М., Никитина Т. Г., *Большой словарь русского жаргона*, СПб. "Лориум", 2000, 716 с.
- ССЖ *Словарь современного жаргона преступного мира* / Составители: Искляков, А. С. Малаховский, Архангельск, 1993, 97 с.
- ССУС *Словник сучасного українського сленгу* / Упорядник Т. М. Кондратюк, Харків: Фоліо, 2006, 350 с.
- СУМ *Словник української мови: В 11-ти томах*, К.: Наукова думка, 1970-1980
- УЖ *Славинська Л., Український жаргон. Словник* / Л. Ставицька, К.: Критика, 2003, 496 с.
- ФУМ - *Фразеологічний словник української мови: В 2-х книгах* / Уклад.: И. М. Білоноженко та ін., К.: Наукова думка, 1999, 984 с.